

BÓDIS MÁRIA

SZÍNI ÉLET A DUNA KÉT PARTJÁN, 1867–1885

A kiegyezés utáni szűk két évtized a pesti színjátszás hőskora, ez az időszak teremtette meg az alapokat a századvég nagy fellendüléséhez. Az első esztendő az ébredés és a készülődés jegyében teltek, a kezdet az 1867-es év.

Ekkor a két városban egy-egy magyar nyelven játszó színház működik: Pesten az immár 40 esztendeje felépült Nemzeti Színház a Kerepesi út (ma Rákóczi út) és a Múzeum körút sarkán, igyekeztén betölteni hivatását, hogy lelke és motorja legyen az ország színi életének. Budán, a Lánchíd vámházikóján túl, a mai sikló bejárata előtti telken a Budai Népszínház várja vissza életre keltőjét, a valamikor vidéki színingazgató Molnár Györgyöt, aki párizsi útjáról nagyszabású tervekkel tér meg, hogy színházában újra kezdje küzdelmét a fennmaradásért.

Németeknek játszó színház több is működik: Budán a régi fészek, a Várszínház és a Horváthkerten az Ofner Tagestheater; Pesten az Erzsébet téri Deutsches Stadttheater (Norththeater) és a Löwölde téren is egy kicsiny játszóhely. Pest-Budán ekkor még csaknem minden második lakos német anyanyelvű. Az 1860-as évek magyar nemzeti törekvései és a kiegyezés kvázi politikai veresége ellenakciókat vált ki: nem adják fel oly könnyen pozícióikat! A hivatalokban még feljűk hűz a bürokrácia, a művészetek még német hatás alatt vannak, aki itt valamire vinni akarja, Bécs

3.5.1 Deutsches Stadttheater (Német Városi Színház) az Erzsébet téren

felé tekint, és nemcsak az arisztokrácia beszéli e nyelvet, jobb esetben törli a magyart... Még minden a régi. A német színházak pedig újult erővel küzdenek a közönségért – vagy úgy, hogy felvontatják Bécs sztárjait, vagy ha kell, leszállnak az alacsony igényűek nivójára.

1868-ban a Városliget István út felőli sarkán Georg Gundy megnyitja az Arena im Stadt-wäldchent, ahol hosszú ideig fészkelhet még a német könnyű műzsa (miközben bérlí a Budai Nyári Színkört, a Lövölde téri színházat, igazgatója az Erzsébet térinek, és tovább próbálkozik...!). Hiába száll versenybe a ligeti közönségéért Kómíves Imre hamar tákolt fabódéjában (1869, körülbelül a mai Szépművészeti Múzeum helyén), népszínműtársulata alig egy nyáron át bírja a küzdelmet, s nem tovább Miklóssy Gyula (1873) sem. Az Aréna, a későbbi Városligeti Színkör német marad, 1889-ben játszanak benne először magyarul.

1869-ben Gundy igazgatásával(!) a Theater in der Wollgasse (Gyapjú utcai német színház) telepszik meg a mai Báthory u. 24. sz. ház helyén.

1870 a fordulat kezdetének esztendeje. A főváros rendeletben bevonja a németek játszási engedélyét. A Lövölde téri épületet lebontják (telke eséllyel szerepel a jövőendő Népszínház helyének tervei között), és lebontják a Pollack Mihály tervezte szép kis német színházat is az Erzsébet téren. Ám kiskapuk akkor is voltak: a veszteségek ellensúlyozására német színjátszó hely nyílik a Hermina téren (a mai Opera üzemházának helyén állt kétemeletes épületnek feltehetően az udvarán, hiszen másképp nem nevezhették volna „esernyős” színháznak tető nélküli nézőtere miatt).

A felszabadult légkörben a magyarok offenzívába kezdenek, hogy kitöltsék a németek hagyta űrt. Pest-Buda közönségének meghódítására, a németajkúak becsalogatására, az ország „megmagyarosítására” – és persze bizonyos anyagi reményeket is táplálva – a vidéki társulatok java a fővárosba igyekszik. A Horváth-kerti Nyári Színkörben évenként váltják egymást a magyar vidéki

3.5.13. A Népszínház a Kerepesi (ma Rákóczi) út sarkán, 1879

3.5.36. A Nemzeti Színház a Szkalnitzky Antal tervei alapján történt 1875-ös átalakítás után, 1879

társulatok: nyaranta új színek, új arcok tűnnek fel. A Várszínházat pedig kamaraszínházi céllal átveszi a Nemzeti Színház.

Voltak, akik végleges letelepedésre számítottak, de sajnos az úttörő Molnár Györgynek megverten kell feladnia hősiességét. Kilenc év küzdelem után az 1861-ben épült Budai Népszínházat 1870-ben eltüntetik a föld színéről.

Ekkoriban jelenik meg Pesten Miklóssy Gyula vidéki társulatával, és az István téren (ma Klauzál tér) téli játszásra alkalmas épületet emel 1872-ben. Ám hat évre kapott engedélyét nem tudja kihasználni, mivel másfél éves küzdelem után egy tűzvész vet véget működésének, 1874 januárjában.

Az egyetlen magyar nyelvű, állandó pest-budai színház, a Nemzeti, már nem tud sokirányú közönségigényt kielégíteni, bár „mindent játszó műsorával” igencsak igyekszik. Ezért merül fel már évtizede az ún. „népszínházi eszme” – amelynek kezdeményezője Molnár György volt –, de ő a vállalkozásába támogatás híján belebukott. Ugyanígy járt Miklóssy Gyula is az István téren. A németektől felszabadult Budai Nyári Színkört évenként bérbe vevő vidéki direktorok szintén azt a közönségréteget célozták meg, amely a könnyed szórakozást kereste, nekik általában egy-egy nyárra futotta az erejükből. 1869-től egyre erősödik a követelmény, hogy a főváros támogatásával ennek a műfajnak külön épület emeltessék, hiszen a magyar nyelvű kísérletek kudarcra azzal fenyeget, hogy ezen közönségréteget a német színházak fogják végleg magukhoz édesgetni.

Végre a főváros is magáénak érzi a gondot, amikor a város egyesítése, a hivatalnok- és vezetői cserék jó irányba kanyarítják az ügyet. Hosszú huzavona után megszavazzák az építkezést, az ingyentelket, s végül megegyeznek magát a helyet illetően is. A még csak tervezés alatt álló Nagykörút vonala és a Sertéskereskedő (ma Népszínház) utca szögletében kialakítandó három-

szögletű téren (ma Blaha Lujza tér) 1874. április 24-én megtörténik az alapköletétel. Rákosi Jenő kinevezik igazgatónak (aki társul Molnár Györgyöt veszi maga mellé).

1875 augusztusában az új színház átveszi a Nemzetitől a népszínművek szöveg- és kottaanyagát, és már-már beadja derekát az átszerződéshez a műfaj két őriása, Blaha Lujza és Tamási József is. Majd nagy ünneplések közepette lezajlanak a Nemzetiben az utolsó népszínmű-előadások. Folyik a sajtó hírverő akciója (Rákosi Jenő hírlapi stábjába működésbe lép!), és 1875. október 15-én zajos sikerrel megnyílik a Népszínház! „A tömegeket, a felemás népet is a magyar Géniusz jogára alá hódítani: már a Népszínházra vár. Erre vár a feladat, hogy az idegent magyar szóra tanítsa s azt vele megkedveltesse, a nép műveltségét a könnyebb súlyú műfajta művészi gazdagítása révén is emelje, a gondjaira bízott népszínművet a kor igényeihez képest fejlessze, a színi művészetet – a drámairodalmat is beleértve – a Nemzetiével párhuzamos párhuzammal a életvalóság reális irányában megújodása elé vigye s így a minden téren feleslegessé vált otthonos német drámai műzsát a mindig szívösen látott vendég szerepére utasítsa – a teljesen magyar Budapesten” – írja Verő György A Népszínház Budapest színi életében című munkájában.

Hogy a népszínműnek, az operettnak és egyéb könnyű fajsúlyú színműveknek saját hajlékot emeltek, azzal nemcsak tehermentesítették a Nemzeti Színházat, hanem megszüntették addigi hegemoniáját is. A magyar nyelvű színjátszás második palotája elvonta a könnyű műfaj rajongóit, és arra kényszerítette a Nemzeti Színházat, hogy nevéhez méltó módon a nemzeti színjátszást magas fokra fejlessze, hogy a nemzeti drámairodalomra még nagyobb gondot fordítson, s hogy játékkultúrájában és műsorpolitikájában az európai színjátszás színvonalához emelkedjék.

A Nemzeti Színház nemcsak Pest-Buda, hanem az egész ország színháza, nagy helyzeti előny számára, hogy az egyetlen állami támogatású intézmény. Ugyanakkor ez korlátokat is jelent. 1867-től, amikor a Belügyminisztérium fennhatósága alá került, mint „fejedelmi szubvenciót” élvező színház kénytelen a hivatal befolyását tudomásul venni. A kiegyezés utáni átmeneti esztendőben több-kevesebb hozzáértéssel rendelkező arisztokraták kapják meg az igazgatói széket. A változás 1873-ban áll be, amikor igazi színházi szakember, Szigligeti Ede kerül az élére – olyan intendantssal, mint báró Podmaniczky Frigyes. Ekkor és általuk indul meg az a művészi fejlődés, amely virágzását Paulay Ede igazgatása alatt éri majd el. A Nemzeti Színház 1869-től felügyelete alá veszi a Színművészeti Tanodát, s a vidékről szerződött nagyságok mellé új nemzedéket nevel, amely alapja lesz Paulay hatalmas színészgárdájának.

A Nemzeti szerény, előkertes, klasszicista épületét 1875-ben átalakítják. Skálniczky Antal a városfejlesztési elképzelésekhez méltó homlokzatot tervezett a régi elé. A bővítéssel és az alapos technikai felújítással megteremtődik a lehetőség a modernebb előadásmódhoz.

1875 után a könnyű műfajok nélkül elsősorban a komoly drámai és operai előadásoknak szentelhetvén energiáit, a színház hatalmas előrelépést tesz. Szigligeti igazgatása alatt gazdagodik a modern külföldi drámák repertoárja és az új magyar szerzők sora, élükön magával Szigligetivel. Hódít az ún. szalon-dráma, azaz a korabeli társasági színmű, amely a kialakuló polgári életérzés és életstílus színpadi kifejezője. Erkel Ferenc operaigazgatósága alatt színre kerülnek a nagy operaszerző kortársak, közöttük igen hamar az első Wagner-mesterművek. Szigligeti Ede halála után, 1878-tól Paulay Ede kerül az igazgatói posztra. Korábban Szigligeti mellett látott el művészi vezetői, főként rendezői funkciókat: beletanult a színházvezetésbe. Az ő korszakát nevezik a Nemzeti „aranykorának”, az ő nevéhez fűződik a legnagyobb színházművészeti diadal: a drámatörténeti sorozatok mellett színre vitte Vörösmarty Csongor és Tündéjét, azután Madách Az ember tragédiája című, addig színre alkalmatlannak tartott drámáját. Ezek a produkciók már egyértelműen jelzik, hogy a rendezői munka végre kivívta a maihoz hasonló művészi helyét a színpadi alkotásban. Paulay alatt tovább gazdagodik a színház műsora: a magyar társadalmi dráma életjogát Csiky Gergely darabjai vívják ki, a külföldiekét a francia szerzők sora, a klasszikusok repertoárjának bővülésével megjelenik a magyar színpadon az első ókori mű: Szophoklész Antigonéja. Híresen

népes színészgárdája azóta is felülmúlhatatlan tehetségeket ölel magába. Csak jelzésként néhány név: Jászai Mari, Halmi Ferenc, Újházi Ede, Szigeti József, Márkus Emília, Nagy Imre, Vízvári Gyula. Paulay európai színházat hozott létre. Az elavult, ún. „szavaló-ágáló” játékmódot felváltja a realista törekvésű stílus. Ennek kifejeződéséhez technikai feltételként járult a villanyvilágítás bevezetése – Európában elsőként, 1883-ban. (Egy jól bevilágított színpadon nevetségessnek hatnának a nagy ívű gesztusok, és a szalondrámák sem tűrik a szavalást!)

A Nemzeti és a Népszínház művészei már olyan korban működhetnek, amikor ez a mesterség is megkapta méltó társadalmi rangját. Igazi nagyságai már nemcsak a színházba járó közönség, hanem az egész ország ünnepeit egyéniségei, állami kitüntetésekkel kapnak, 1881-ben például maga Paulay Ede érdemelte ki a Ferenc József-rend keresztjét. Megalapítják az „örökös tag” címet, első kitüntetettje Prielle Kornélia; egy-egy művészi jubileum felér egy királyi fogadással, és a lapok kiemelten tudósítanak a művészek életének társasági eseményeiről.

A változó társadalomban tehát a színész helyzete és ezzel önbecsülése is változik. Nem akar többé a sors kiszolgáltatottja lenni öregkorára: létrejön a Színészegyesület, megalakul a Nyugdíjpénztár.

Egy művészeti ág önmaga értékét igazán akkor juttatja kifejezésre, ha igényt tart ún. szaklap indítására. A korábbi, elhalt kísérletek után tartós eredmény volt *A színpad* című ún. szakközlöny megjelenése 1870-től és a *Színészek Lapja* 1883-tól.

Ezek a törekvések – bár országos jellegűek – a Nemzeti körül alakultak ki. A korszak végére a Nemzeti Színház egy fejlődésbe lendült ország világvárossá épülő fővárosának lett valódi polgári, vezető színháza. Igazi arculatának kialakításához és legvirágzóbb korszakának beindulásához nagymértékben hozzájárult az opera műfaj leválása az Operaház 1884-es megnyitásával.

1869-ben, a Népszínház felépítésének gondolatával egy időben született meg az operaműfaj kiválásának eszméje is. 1873-ban állami határozat döntött a kérdésről: a komoly zenés műfajnak lesz külön hajléka! A jövődől tervez a Nemzeti – hagyományait lelkesen ápolván – már megteremtette a művészi feltételeket a kornak megfelelő, igényes operarepertoárjával.

1884. június 30-án a Nemzeti végső búcsút vett az opera műfajától, méghozzá azzal a művel,

3.5.10. Jászai Mari mint Izabella Offenbach:
Az ördög pilulái c. operetben

amellyel indított 1837-ben: Rossini: *A sevillai borbélyával*. Ha a Nemzeti működése a főváros polgárosodásának tükré, és ha a Népszínház az e korszakban gyarapodó kis- és középréteg színháza, mit mondhatunk az 1867 és 1885 között működő többi fővárosi színházról?

Az 1884-es átépítés után a Várszínház hosszú időre a Nemzeti kamaraszínháza marad. A Városligeti Színkör és a Gyapjú utcai színház 1889-ig a német színészet utolsó mentsvárai. A Gyapjú utcait – mintha a sors rendelte volna így – tűzvész pusztította el, a Városligeti Színkört Feld Zsigmond 1889-től a magyar színjátszásnak szentelte. A Hermina téri Fürst Theater működését 1881-ben rendeletileg beszüntették. A Budai Nyári Színkör 1870-től folyvást fogadja a fővárosban szerencsét próbáló vidéki társulatokat, s mint ilyen, tulajdonképpen a vidék színjátszásának tükré. Akkoriban még alig volt városainkban állandó színházépület, így állandó társulat sem. A truppokat direktoraik egyik városból a másikba vitték, és egy-két hónap, netán egy szezon után továbbálltak. Ily módon repertoárjukkal végigvándorolták az országot vagy csak egy-egy kiszemelt területét. A Horváth-kertbe a megszokott műsorokkal jöttek, amely nem volt más, mint a Nemzeti és a Népszínház sikerdarabjainak „utánjátszása”.

Ezek a társulatok jószerivel támogatás nélkül működtek, tulajdonképpen önfenntartók voltak, kényszerűen a közönség kegyeit keresték, amely tőlük a főváros nagy sikereit szinte egy az egyben azonos kiállításban követelte – főképp a könnyű műfaj területéről. Nyári műsornak a Színkörben ezek a produkciók igencsak megfeleltek. A Budai Nyári Színkör (létezéséig, 1936-ig) illetéknépp a mai ún. „befogadó színház” elődje volt.

A város egyesítésekor Óbuda falusias jellegével csatlakozott a Duna mentén elterülő két városhoz, és maradt is ebben az állapotban csaknem egy évszázadon át – mint mostohatestvér. Színháza nem volt, csak a század végén épült fel a Kisfaludy Színház, s így eme 18 esztendő alatt is – mint az falun általában szokás volt –, ha egy harmad- vagy negyedrangú társulat odatévedt, csűrökben, kocsmákban, fogadókban kapott helyet művészete bemutatására.

Azután a Duna két partján épültek és eltűntek színházak. A tárgyalt korszakban létezett tizenkettőtől ma kettő áll: az alaposan átalakított Várszínház és a szerencsére teljes eredeti pompájában álló Operaház.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Magyar színháztörténet (szerk.: HONT Ferenc). Budapest, 1962

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: A budai Népszínház. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XIII. Budapest, 1959

PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: A Nemzeti Színház 100 éves története. Budapest, 1938–1940

RÉDEY Tivadar: A Nemzeti Színház története I–II. Budapest, 1981

Magyar színháztörténet 1790–1873 (szerk.: KERÉNYI Ferenc). Budapest, 1990

VERŐ György: A Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1925

AZ ELSŐ SZÉKESFŐVÁROSI MÚZEUM

Az Aquincumi Múzeum és későbbi jogutódai története szorosan összekapcsolódik a főváros területén folytatott régészeti feltárásokkal. A múlt századra jellemző nemzeti tudat erősödése hozzájárult a múlt történetének kutatásához, sorra alakultak a történeti egyletek, melyek a régészeti emlékek kutatását is célul tűzték maguk elé. Mindez elősegítette a hazai várostörténeti múzeumok kialakulását is. A fővárosban is igény volt egy, a város történetét bemutató múzeumra. Ennek a fejlődési folyamatnak első lépcsője volt az Aquincumi Múzeum.

1802-ben gróf Széchényi Ferenc megalapította a Nemzeti Múzeumot, és 1813-ban József nádor kezdeményezésére kiadtak egy rendeletet, mely előírta, hogy a kincsleletekből a bécsi udvari éremtár elsődleges kiválasztása után a Nemzeti Múzeumot, illetve a pesti egyetem érem- és régiségtárát illeti az elővásárlási jog.¹ Ez a rendelkezés egészen az 1867-es kiegyezésig érvényben volt, kivéve az 1848–49-es szabadságharc idejét, amikor Kossuth rendelkezett arról, hogy a sáncépítési munkák folyamán talált régiségeket a lelőköriülmények pontos rögzítésével át kell adni a Nemzeti Múzeumnak.²

Az országban a régészeti leletek gyűjtése a Nemzeti Múzeum feladata volt, de a múlt század 60-as éveitől egymás után szerveződtek a városi múzeumok. Így például a győri múzeum 1859-ben, a soproni 1867-ben, a nyíregyházi és a gyulai 1868-ban, a szombathelyi 1872-ben, a székesfehérvári 1873-ban, a szegedi 1883-ban nyílt meg. Ezeknek a múzeumoknak a létrejöttét elősegítették a gyűjtőtevékenységet is folytató különböző kulturális, régészeti egyletek, melyek sorra alakultak, és így gyorsították a gyűjteményalapítást. A Nemzeti Múzeum viszont a fővárosban volt, tehát az itt talált leletek ide kerülhettek.³

1869-ben a Magyar Történelmi Társulatban Rómer Flóris javaslatot tett a városi múzeumok létrehozására. Tervezetet is készített, melyben pontosan meghatározta egy ilyen múzeum feladatkörét, gyűjtési tevékenységének szempontjait. A társulat bizottságot küldött ki, mely Rómer javaslatát azzal terjesztette a társulat elé, hogy az tudományos tekintélyével igyekezzék a főváros közgyűlését s a polgárságot az eszmének megnyerni.⁴ A társulat támogatta Rómer elképzeléseit, és 1871-ben elküldték javaslataikat a városok vezetőségeihez.

1872-ben Pauler Tivadar miniszter megszervezte a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságát. 1876-ban Budapesten rendezték meg a nemzetközi antropológiai és archeológiai kongresszust. A kongresszus résztvevőit Rómer Flóris vezette a Hajógyári-szigeten levő római romokhoz és az amfiteátrumhoz. Az, hogy a nemzetközi tudományos élet is elismerte a kutatások eredményeit, újabb lendületet adott a kutatásnak. Már 1870-ben rendeletet adott ki a főváros az építkezések során előkerülő régiségek védelmére.

A főváros területén az 1870-es években nagyarányú régészeti feltárások kezdődtek. „Ezen évtized elején a kormány és a főváros Ó-Budán, a hajdani Aquincum területén rendszeres ásatásokat véttetett foganatba, ennek folytán a régészethez fűzött ismereteknek tágabb tere nyílt, és a fővárosi régészeti és történelmi kutatásokra nézve egy újabb korszak vette kezdetét...”⁵ 1875-ben az óbudai Papföldön Rómer Flóris vezetésével próbaásatások kezdődtek, ahol komoly falakat, hypocaustum-oszlopokat, bélyeges téglákat találtak, melyek megerősítették az ásatót, hogy itt ko-